УДК 316.64:37 (477)

ШАЙГОРОДСЬКИЙ Ю.Ж., МЕРКОТАН К.П., Український центр політичного менеджменту, м. Київ, Україна

Шайгородський Юрій Жанович – кандидат психологічних наук, президент Українського центру політичного менеджменту.

Меркотан Катерина Пилипівна – головний консультант Українського центру політичного менеджменту.

Багатопартійність як чинник становлення політичної системи

У статті розглядається процес становлення багатопартійності в Україні як фактор становлення політичної системи. Особлива увага приділяється ролі партій і громадських об'єднань у формуванні політичного мислення населення, створенні власних норм та цінностей щодо соціально-політичних реалій.

The process of formation of the majority in Ukraine as factor of the formation of the political system is considered in the article. Especial attention is spared to the role of the parties and social unions in the formation of political mentality of population, formation of private standards and values about social and political realities.

Підставою для визнання багатопартійності вважається наявність певної кількості політичних партій, які беруть активну участь у політичному процесі та впливають на суспільне життя країни.

Скільки партій має бути? Яка їх кількість є найоптимальнішою для дієвості багатопартійної системи? Чи є справжнім виявом демократизму збільшення кількості політичних партій?

Ці та інші питання викликають чимало дискусій в різних колах українського суспільства з огляду на динамічні зміни політичного життя.

Партія на сьогодні є усталеним елементом політичної системи. Її складові та партійна система в цілому постійно перебувають в полі зору політологів, соціологів, інших дослідників [1, 2, 3, 4 та ін.].

Історично виникнення партій обумовлювалося необхідністю інституту політичного представництва, в якому органічно поєднувалися б дві найважливіші ідеї представницької демократії. З одного боку, ідея про те, що жодна людина не має права управляти будь-ким без його згоди, з іншого, оскільки кожен індивід не в змозі безпосередньо брати участь в управлінні державою, його інтереси можуть бути представлені особливими уповноваженими з делегуванням відповідних прав. У різних країнах становлення та утвердження цього принципу відбувалося по-різному. Ідея представництва, як гарантії особистої волі, пропагувалася Дж. Локком [5], Ш. Монтеск'є [6], А. де Токвілем [6], Дж. Міллем [8] та ін. Цю ідею було покладено в основу Декларації незалежності США, Загальної декларації прав людини, інших засадничих нормативних актів сучасної політичної історії.

Втілення принципів представництва та виборності різних соціальних груп у законодавчі або інші органи влади неминуче породжувало питання про інструменти й засоби їх політичної реалізації. Власне політичні партії стали такими інструментами.

Сучасні політичні партії значною мірою формують владні відносини в державі, визначають характер і напрямок політичних процесів, стратегію і тактику боротьби за владу. У такий спосіб формалізуються та закріплюються основні ознаки політичних партій:

- партія є носієм певної ідеології, світогляду;
- партія об'єднує однодумців;

- партія представляє і захищає інтереси певних верств населення;
- партійна мета – на завоювання та утримання влади тощо.

Правовий статус і діяльність політичних партій України регламентується Конституцією України, законами України "Про об'єднання громадян" і "Про політичні партії в Україні" та ін. Участь політичних партій у виборах (президентських, парламентських) визначається окремими законами (Закон України "Про вибори народних депутатів України", Закон України "Про вибори Президента України" тощо).

Правова база – необхідна, але недостатня умова утвердження партій у політичній структурі суспільства. Покликані сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян, партії мають стати невід'ємною складовою громадянського суспільства в Україні.

Будучи виразниками потреб та інтересів своїх прихильників, партії безпосередньо чи опосередковано продукують норми та цінності широких верств населення; об'єднують соціальні групи у певні спільноти; створюють сприятливі умови для прояву соціальної активності особистості та самоврядних громад. Зрозуміло, що вирішити проблему розвитку дієвих громад, у тому числі політичних партій, можна лише за умови існування високого рівня розвитку їх громадських ініціатив, участі у формуванні та реалізації державної політики.

Процес становлення громадянського суспільства в Україні на сьогодні є складним і неоднозначним. Крім того, що вже тривалий час відбуваються суперечливі трансформаційні процеси у всіх сферах суспільного життя, різноманітні сектори громадянського суспільства (громадські організації, політичні партії тощо) діють розрізнено, не відчуваючи себе партнерами у взаємодії один з одним і, тим паче, з державою. Зазначимо, що вплив більшості сучасних українських політичних партій на суспільний розвиток і суспільну свідомість поки що незначний.

Багатопартійність в Україні вже має свою історію. П'ятнадцятирічний етап партогенези часів української незалежності уможливлює не лише оцінку пройденого шляху, але й вияв певних тенденцій та перспектив розвитку. Становлення української багатопартійності мало свої особливості. Велику кількість наукових досліджень присвячено зазначеній проблемі [9, 10, 11 та ін.]. Важливо відзначити, що поява нових політичних партій значною мірою визначалася зовнішніми факторами. Про це варто говорити з певною часткою умовності: каталізатором багатопартійності слугував не стільки вплив західних цінностей і стандартів політичного життя, скільки процеси, які відбувалися на теренах колишнього Радянського Союзу. Крім того, не варто забувати, що в той період суспільна свідомість тільки-но набувала ознак національної самосвідомості.

В цілому, процес партійного будівництва йшов через набуття досвіду публічної політичної й парламентської діяльності та перетворення партій на справжніх учасників політичного процесу.

Додаткового імпульсу для розвитку багатопартійності додали вибори до Верховної Ради України. У 1994 р. до парламенту України увійшли представники таких партій, як Комуністична партія України, Народний Рух України, Селянська партія України, Українська республіканська партія, Партія демократичного відродження України та ін. Це дало підстави говорити, що на той момент в Україні вже сформувалися засади багатопартійності. У Верховній Раді III скликання (1998) були представлені вже 22 партії, IV скликання (2002) – 28 партій [11, с. 12-13].

Разом з тим, дискусійним залишається питання про перетворення сучасних партій з "політичних клубів" на масові політичні організації. Як свідчать соціологічні дослідження, політичні партії далеко не завжди користуються підтримкою громадян, а саме словосполучення "політична партія" викликає у багатьох негативну реакцію як через певні історичні традиції, так і через слабкість їх ідеологічних позицій та впливу на суспільство. Сама ідея багатопартійності з часом втрачає інтерес у населення. На користь багатопартійності у 1994 р. висловлювалися 36,1% респондентів, у 2004 р. – лише 23,2% [12, с. 14].

Чи означає це, що українство до кінця не усвідомлює ідею багатопартійності як таку?

На нашу думку, суспільству, яке існувало довгий час в умовах однопартійності та ідеологічного монополізму, необхідно набути досвіду "цивілізованої політичної діяльності" з усіма властивими їй елементами – багатопартійністю, парламентаризмом, раціональною політичною участю тощо. Для надання політичному життю нової якості громадянам необхідні певні навички, яких можна набути лише за інших політичних умов. Системні суспільні зміни спричиняють чимало таких ситуацій, побороти які вдається лише свідомими зусиллями політичних еліт, як це спостерігалося на початку 90-х років минулого століття в ряді пострадянських країн, у тому числі в Україні.

Зрозуміло, що створення стабільної партійної системи – це, з одного боку, складний і тривалий процес формування та виокремлення різних політичних течій, з іншого – утвердження відповідних політичних

цінностей, сприйняття їх громадянами.

Українські партії перебувають у стані пошуку ефективної ціннісної парадигми сучасності. Саме цим, на наш погляд, пояснюється таке розмаїття політичних партій. На сьогодні їх в Україні – 127. Можна виокремити декілька "хвиль" партійного будівництва. Перша (1993 р.) – зареєстровано дев'ять партій, друга (1999 р.) – 20 партій, третя (2005 р.) – 23 партії. Існує, щонайменше, два ймовірні пояснення цих "сплесків" партійного будівництва. З одного боку, збільшення кількості партій – це своєрідна підготовка до парламентських виборів, з іншого – це чергова спроба формування нової парадигми політичних цінностей. Стосовно ж останньої хвилі (2005 р.), то тут не виникає сумніву щодо бажання стати суб'єктом виборчого процесу 2006 року.

Збільшення кількості політичних партій є загальною тенденцією українського політикуму часів незалежності. Якщо на початок 1993 року в Україні існувало 10-12 партій, то на початок 1998-го їх налічувалося вже 52, на початок 2001-го – 109, на початок 2003-го – 125 [13, 14]. На сьогодні складається парадоксальна ситуація, коли зареєстрованих партій в Україні налічується більше сотні, але жодна з них не має достатнього впливу у загальнонаціональному вимірі. Головними чинниками цього явища можна вважати:

- наявність старої соціальної структури, яка все ще перебуває в стані незавершеного розпаду, а нові соціальні страти ще остаточно не викристалізувалися;
- зневіру більшості громадян у демократичних інститутах внаслідок різкого зниження рівня життя і зубожіння значної частини населення;
- відсутність в українському суспільстві усталених демократичних традицій.

Українська багатопартійність є скоріше кількісною, ніж якісною. Так склалося, що політичні партії виникли раніше, ніж соціальні групи, інтереси яких вони мають захищати. Тому соціальна база більшості партій залишається на сьогодні невизначеною.

Розмитість ідеологічних орієнтирів, складність пошуку чітких світоглядних зв'язків між загальнонаціональними цінностями та цінностями певних соціальних груп утруднює шлях політичної соціалізації та ідентифікації. При цьому варто взяти до уваги те, що жодний ідеал минулого не може претендувати на універсалізм, оскільки з часом змінюється сам ціннісний об'єкт. У даному випадку йдеться, передовсім, про зміну на сучасному етапі суспільного розвитку національних політичних ідеалів, не говорячи вже про модифікацію зовнішньополітичних цінностей.

Партії завжди були основними носіями ідеології. Незважаючи на це, більшість сучасних політичних партій України не мають чіткого ідеологічного забарвлення. Тому сьогодні дуже важко зорієнтуватися у виборі політичного осередку. Традиційною є прихильність до партій з чіткими програмними концепціями та ідеологічними конструктами (Народний рух України, Соціалістична партія України тощо).

Залишається актуальною проблема ідентифікації новостворених партій. Доволі складно сказати щось, наприклад, про Партію "Народна влада", Партію "Народний вибір", Політичну партію "Всеукраїнський патріотичний союз" тощо. Щоправда, процес набуття ідеологічної ідентичності – завдання не з легких і потребує часу. Ідеологічні запозичення з європейських політичних партій, які відобразилися в назвах деяких українських, мало чого варті. Зміст політико-ідеологічних доктрин, а тим паче їх відмінності навряд чи відомі широкій громадськості, більш того – вони не завжди усвідомлюються рядовими партійцями. З огляду на це, сьогодні доцільніше вести мову про певні загальні ідеологічні орієнтації у партійно-політичному просторі України.

Іншою проблемою є неадекватна "представленість" ідеологій на різних операціональних рівнях. Вважається, що ідеологія функціонує у вигляді політико-філософських теорій, практичних програм (зокрема, партійних) і уявлень, абсорбованих масовою свідомістю. Кожний з цих рівнів відіграє свою роль у формуванні, поширенні й трансформації ідеології. У певному розумінні ідеологія існує саме як спосіб комунікації між інтелектуальними й політичними елітами, а також між представниками цих еліт і носіями відповідних інтересів у суспільстві. Традиції політичної філософії в Україні виявилися надовго перерваними.

Розмитість ціннісних уявлень фіксується і на рівні масової свідомості. Дослідження свідчать, що переважна більшість українців розділяють такі ідеї, як самоцінність людського життя, воля, рівність перед законом, недоторканність власності, але розходяться в їхньому розумінні. Поряд з цим партійна ідеологія не стала фактором політичної орієнтації. Якщо ідеї не розшифровуються, то вони знецінюються й починають сприйматися як обов'язковий для політиків, але марний для суспільства словесний антураж.

Досить специфічним виявляється і зв'язок між теоретичним і так званим актуалізованим рівнем функціонування ідеології – масовою свідомістю. Соціологічні дослідження свідчать, що значна частина українських виборців не має

усталених політичних орієнтацій. За даними загальноукраїнських опитувань у 2004 році великий відсоток складала група респондентів, які взагалі або остаточно не визначилися зі своєю політичною позицією, а також тих, хто не розуміється на політичних течіях (46%). Доречно все ж відзначити, що з роками цей показник зменшується. Якщо у 1997 р. він дорівнював 63,5 %, у 2000 – 55,9% [12, с. 12], то у лютому 2006 року скоротився до 22 % [15]

Незважаючи на певні труднощі ідентифікації, аналіз створення партій та формування їх ідеологічних засад дає підстави говорити, що в Україні представлено весь спектр політичних партій:

- комуністична та соціалістична ідеології (Комуністична партія України, Комуністична партія робітників і селян, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України);
- соціал-демократія (Соціал-демократична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), Українська соціал-демократична партія та ін.);
- лібералізм (Ліберальна партія України, Християнсько-ліберальна партія України та ін.);
- націонал-демократія (Народний рух України, Українська республіканська партія "Собор", Партія національно-економічного розвитку України та ін.);
- народна демократія (Народно-демократична партія, Партія "За права людини", Партія "Народний вибір", Республіканська партія України та ін.).

Новелою партійного будівництва в Україні стало формування ідеї державотворення та закріплення її як засадничої у програмних документах ряду партій (політична партія "Вперед, Україно!", політична партія "Вітчизна", політична партія "Могутня Україна", політична партія "Народний союз Наша Україна" та ін.).

Ще одну категорію складають так звані партії захисту інтересів окремих верств населення. До них можна віднести:

- за демографічною ознакою – Молодіжну партія України, партію "Жінки України", партію "Нова генерація України" та ін.;
- за професійною ознакою – Всеукраїнську партію трудящих, Партію вільних селян і підприємців України, Партію захисників Вітчизни та ін.

Яке значення все це має з огляду вдосконалення політичної системи?

З одного боку, багатомірність політичного спектра безумовно ускладнює позиціювання в "єдиній системі координат", провокуючи на гібридні, не завжди зрозумілі виборцеві ідеологічні формулювання. З іншого, ця обставина ще раз засвідчує незавершеність процесу формування ідеологій.

Процес ідеологічної самоідентифікації партій певною мірою зумовлюється бажанням використати досвід політичних партій інших країн. Очевидно, що розвиток міжнародних зв'язків сприятиме освоєнню теорії і практики партійного будівництва. Варто також визнати, що вдосконалення форм і методів "ідеологічної роботи" зможе дати новий поштовх для формулювання "національної ідеї".

Ідеології завжди відігравали важливу роль у становленні політичних систем. Вони не лише слугували засобом інтеграції суб'єктів політичної діяльності, але й переводили цілі суспільного розвитку в зрозумілий для кожного громадянина контекст. Однак, це не зменшує потреби у виразній артикуляції альтернатив суспільного розвитку та публічного обговорення відповідних цінностей. Подальший хід ідеологічної та політичної ідентифікації здебільшого залежатиме від інтенсивності міжпартійної полеміки, яка дозволить здійснити чітке політичне розмежування.

Важливу роль як у житті політичних партій, так і суспільства в цілому, відіграють вибори. У результаті виборів політична еліта на певний час наділяється повноваженнями ухвалювати засадничі правові та політичні рішення від імені народу, представляти його в органах державної влади. З огляду на відсутність чіткої політичної структуризації, актуальним видається поєднання інтересів різних суспільних сил шляхом укладення політичного компромісу.

Перед новими опозиційними політичними партіями постають щонайменше дві проблеми – змістова (що є власне опозиційна ідеологія?) та формальна (створювати опозиційний альянс чи самостійно боротися за владу?). Змістову проблему вирішити набагато складніше, ніж

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Є.І. Політичний портрет України: загальні тенденції розвитку. – К., 1993. – 235 с.
2. Волинський А. Ідеологічна структуризація суспільно-політичних інтересів // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 71-81.
3. Выдрин Д. Политика, история, технология, экзистенция. – К., 2001. – 432 с.
4. Ганжуров Ю. Парламентаризм як об'єкт електоральної комунікації // Політичний менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 92-99.

5. Локк Дж. Два трактати про врядування. – К.: Основи, 2001. – 264 с.
6. Монтескье Ш. О духе законов // Избранные произведения – М.: Госполитиздат, 1955. – 800 с.
7. Токвиль А. де. Демократия в Америке. – М.: Весь мир, 2000 – 559 с.
8. Милль Дж. Основы политической экономии. – М.: Прогресс, 1980 – 480 с.
9. Кремень В.Г., Базовкін Є.Г. Політичні партії України: Порівняльний аналіз програмних документів. – К.: НІСД, 1993.
10. Політична система сучасної України. Особливості розвитку / І.Ф. Курас, Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан: Ін-т політол. і етнонац. дослідж. НАНУ. – К.: Парламент. вид-во, 1998. – 349 с.
11. Шайгородський Ю., Меркотан К. Трансформація політичних цінностей у світлі української багатопартійності // Політичні партії України: – В 3 т. / Уклад. Ю. Шайгородський. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т. 1.
12. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. – К.: Заповіт, 2004.
13. Політичні партії України. – К.: "К.І.С.", 1998 – 704 с.
14. Політичні партії в Україні: Інформ.-довід. вид. / Редкол.: М. Рябець та ін. – К.: Центральна виборча комісія, 2001. – 360 с.
15. За результатами соціологічного дослідження "Громадська думка у грудні: електоральні настрої та очікування населення". – Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка, Центр "Соціальний моніторинг". – 18-22 лютого 2005 р.